

KG Hammarlund

A. Kommentarer och frågor till Anders Gustavsson

Tack, Anders, för en viktig artikel – viktig inte minst för att du påminner om att vi som forskare har anledning att stanna upp och göra etiska överväganden över ett betydligt vidare fält än vad lagen kräver.

I skriften *God forskningssed*, utgiven av Vetenskapsrådet 2017, påpekas att begreppet 'forskningsetik' ibland begränsas till etiska frågeställningar rörande hur försökspersoner och informanter behandlas – sådana frågor som regleras i lagen om etikprövning. Att uppfylla lagens föreskrifter är naturligtvis oerhört viktigt, men forskarens ansvar upphör inte när den samvetsgrant ifyllda ansökan till Etikprövningsnämnden skickats iväg. Jämsides en sådan snävt definierad forskningsetik finns också vad Vetenskapsrådet kallar 'forskareetik': forskarens ansvar gentemot forskningen, forskarsamhället och samhället i övrigt.

Hit hör ansvaret vad gäller plagiering eller manipulering av forskningsdata, frågor som också blivit föremål för lagreglering (SFS 2019:504), men också ansvaret för sådana etiskt känsliga frågor som ibland regleras i icke bindande forskningsetiska kodexar, ibland är helt oreglerade och därför beroende av den enskilde forskarens egna beslut. En historiker kan således ha anledning att reflektera över sitt ansvar gentemot människor i det förflutna. I personhistorisk eller biografisk forskning kan arkiven avslöja i högsta grad 'känsliga personuppgifter' – kriminalitet, stigmatiserande sjukdomar, politiska åsikter, sexuell läggning. Har vi som forskare ansvar för hur vi hanterar sådana uppgifter – gentemot personens efterlevande, men kanske också gentemot personens minne?

Även när forskningen fokuserar på kollektiva aktörer, där inga enskilda personer kan identifieras, finns det skäl att reflektera över avgränsningar och kategoriseringar som, om de tillämpas slentrianmässigt, kan förstärka existerande stereotypa föreställningar grundade i klass, genus, etnicitet eller sexualitet.

Härav följer inte att forskaren ska avstå från forskning så fort en etisk utmaning gör sig påmind – tvärtom kan sådana utmaningar vara just det som gör forskningfrågan värdefull. Vad det handlar om är vikten av ett etiskt övervägande där det också ingår att väga forskningens nytta mot dess skada, att pröva om balansen nytta/skada kan förändras genom alternativa metodval: Påverkas forskningsresultatets värde om vissa uppgifter utelämnas? Om de avidentifieras? På samma sätt finns det skäl för etiska överväganden om det finns skäl att misstänka att ett i sig värdefullt forskningsresultat inte bara kan brukas utan också missbrukas.

Beredskapen att reflektera över etiska utmaningar i forskningsprocessen växer inte fram av sig själv. En förutsättning är förstås att forskningens etiska implikationer synliggörs, under forskarutbildningen men också i den akademiska grundutbildningen.

För samtliga examina i Högskoleförordningens examensordning (SFS 1993:100 bilaga 2) finns bland examensmålen krav på förmåga att hantera etiska frågeställningar. För en kandidatexamen ska studenten visa förmåga att inom utbildningens huvudområde "göra bedömningar med hänsyn till relevanta vetenskapliga, samhällliga och etiska aspekter". Dessutom ska studenten "visa insikt om kunskapens roll i samhället och om människors ansvar för hur den används".

Hur stort utrymme som ges åt dessa områden inom högskolans utbildning är osäkert. Hur förmågan och insikten examineras är också oklart. När Universitetskanslersämbetet i sina kvalitetsutvärderingar 2012-2015 granskade uppfyllandet av vissa utvalda examensmål valde man bort målet om insikt i kunskapens samhällliga roll och människans ansvar för hur den används. Ett stickprov av utvärderingarna visar också att beläggen för studenternas förmåga att göra bedömningar med hänsyn till vetenskapliga, samhällliga och etiska aspekter främst avser forskningsetiska aspekter i mera snäv mening. I utvärderingen av historieämnet gör till exempel bedömargruppen den samlade reflektionen att "god träning kring vetenskaplig etik förekommer i de flesta fall. Mer sällan behandlas andra etiska aspekter av historisk kunskap och förmedling genom systematisk reflektion och examination" (Universitetskanslersämbetet 2014, Kvalitetsutvärdering av historia).

Det finns goda skäl att hålla diskussionen kring forsknings- och forskareetik levande. Det är också viktigt att i högskoledidaktiska sammanhang lyfta exempel på hur frågor om forskareetik däribland frågan om vårt gemensamma ansvar för hur kunskap kan användas, kan synliggöras i utbildningen.

Vänligen KG

Referenser:

God forskningssed. Stockholm: Vetenskapsrådet 2017. Internet: <https://www.vr.se/analys/rapporter/vara-rapporter/2017-08-29-god-forskningssed.html>

Kvalitetsutvärdering av historia. Stockholm: Universitetskanslersämbetet 2014. Internet: <http://www2.uk-ambetet.se/download/kvalitet/historia-2013.pdf>

B. Anders Gustavsson (AG) svar och svarskommentarer till KG Hammarlund (KGH)

KGH Kommentar 1: I skriften *God forskningssed*, utgiven av Vetenskapsrådet 2017, påpekas att begreppet 'forskningsetik' ibland begränsas till etiska frågeställningar rörande hur försökspersoner och informanter behandlas – sådana frågor som regleras i lagen om etikprövning. Att uppfylla lagens föreskrifter är naturligtvis oerhört viktigt, men forskarens ansvar upphör inte när den samvetsgrant ifyllda ansökan till Etikprövningsnämnden skickats iväg. Jämsides en sådan snävt definierad forskningsetik finns också vad Vetenskapsrådet kallar 'forskareetik': forskarens ansvar gentemot forskningen, forskarsamhället och samhället i övrigt.

AG kommentar1 till KGH kommentar 1: Viktigt påpekande att det gäller att skilja på vad lagen säger som forskaren måste följa, och vad som utgör en forskningsetisk policy som forskarsamhället kommer överens om och som man utbildar kommande fältarbetare i vid fältkurser.

KGH Kommentar 2: Hit hör ansvaret vad gäller plagiering eller manipulering av forskningsdata, frågor som också blivit föremål för lagreglering (SFS 2019:504), men också ansvaret för sådana etiskt känsliga frågor som ibland regleras i icke bindande forskningsetiska kodexar, ibland är helt oreglerade och därför beroende av den enskilde forskarens egna beslut. En historiker kan således ha anledning att reflektera över sitt ansvar gentemot människor i det förflutna. I personhistorisk eller biografisk forskning kan arkiven avslöja i

högsta grad 'känsliga personuppgifter' – kriminalitet, stigmatiserande sjukdomar, politiska åsikter, sexuell läggning. Har vi som forskare ansvar för hur vi hanterar sådana uppgifter – gentemot personens efterlevande, men kanske också gentemot personens minne?

AG kommentar2 till KGH kommentar 2: Det är viktigt att reflektera över hur en historiskt orienterad etnolog som jag eller en historiker som Hammarlund skall förhålla sig till att avslöja fakta om personer längre tillbaka i tiden som inte är skyddade genom lagen. Det gäller tiden före de senaste femtio åren. Sekretesslagen 1980 hemligstämplar material med "dialektologiskt eller etnologiskt innehåll" i högst femtio år (Svensk författningssamling 1980:880). Det är klart att det kan vara smärtsamt för efterlevande om det funnits grov kriminalitet i den egna släkthistorien. Domböckerna men även uppteckningar i folklivsarkiven kan avslöja mycket. Där är brottslingarna inte anonymiserade. Själv har jag en sådan historia i min släkt. Min farfars bror Janne Larsson född 1854 mördade med femton knivhugg i halsen 1875 en piga som arbetade på gården och som var i ett långt framskridet havandeskap. Förövaren fick ett 29-årigt fängelsestraff på Långholmen. Denna mörka händelse omtalades i samtida tidningar med angivande av brottslingens namn och den blev senare en stor skam för släkten. Det diktades till och med nu arkiverade visor i den lokala omgivningen om denna händelse. Pappa ville inte tala om detta, men jag har inte försökt att dölja denna mörka historia utan har varit öppen om den. Jag tycker självfallet att det är en hemsk händelse, men jag kan inte göra något åt det som har skett. Därför finns det ingen anledning att hemlighålla det. När jag mötte min fru Kristina 1986 var det här mordet i min släkt för 111 år sedan en av de första sakerna som jag berättade om. Hon skulle inte få höra om det på omvägar som min mamma hade gjort när hon skulle gifta sig med pappa 1939. Detta exempel tar jag med för att visa på hur viktigt det är att forskaren reflekterar över svåra upplevelser som kan frammanas genom historisk forskning. Det bör i sin tur sättas i relation till att inte enbart den ljusa historien är värd att studera utan också den mörka och problematiska. Forskaren har inte som uppgift att försköna historien utan att lyfta fram den och analysera den.

En annan känslig sak att avslöja i historien avser självmord. En bonde Jakob Jonsson som skrev dagböcker på 1800-talet som jag har studerat (Anders Gustavsson Bondeliv på 1800-talet. Oslo 2009) omnämnde flera personer som begått självmord vid namn. Då fann jag ingen anledning i min bearbetning av materialet att hemlighålla namnen även om det finns efterlevande släktingar på orten. Självfallet är självmord en tragedi inte minst för omgivningen. Det har länge funnits en mediapolicy att inte avslöja självmord i media men på den punkten har en ändring skett under 2000-talet med början efter brottaren Mikael Ljungbergs död 2004. Senare har även digitala minnessidor börjat förekomma gällande självmordsoffer (Anders Gustavsson, Cultural studies on death and dying in Scandinavia. Oslo 2011 s. 162ff).